

Lietuvos geologijai – 80

Algimantas Grigelis

Įvadas

Geologinių tyrimų ištakos Lietuvoje siekia XVIII a. pabaigą ir XIX a. pradžią. Lietuvai tapus nepriklausoma valstybe, nuo 1918 m. teko viską kurti nuo nulio. Ne išimtis buvo ir geologijos mokslai. Žemės turtų paieškos ir žvalgybos institucijas turi beveik kiekviena valstybė, jos įvardijamos įvairiai, bet dažniausias bendrinis terminas yra „geologinė tarnyba“, o įstaiga – Geologijos tarnyba (angl. *The Geological Survey*; vok. *Das Geologische Dienst*; lenk. *Služba Geologiczna*). Seniausia geologinė tarnyba buvo įkurta JAV 1879 m. (USGS).

Mano, kaip geologo, kelias mokslo labirintais prasidėjo Geologijos ir gelmių apsaugos valdyboje 1958 m. sausio 1 d. ir sutapo su šios naujai kuriamos institucijos veiklos pradžia. Dirbau joje Fizinių-cheminių tyrimų laboratorijos vedėju, o nuo 1959 m. lapkričio mėn. iki 1960 m. birželio 1 d. – Hidrogeologinės ekspedicijos vyriausiuoju geologu. Nors tai trumpas laikotarpis, tapęs tik tarpine stotele, tačiau buvo įdomu susipažinti su sudėtingomis geologinės tarnybos Lietuvoje kūrimosi aplinkybėmis ir peripetijomis.

Pirmasis dvidešimtmetis

Pradžią buvo nelengva. Nepriklausomoje Lietuvoje, pasibaigus carinės Rusijos valdymui, 1918 m. nebuvo nei vieno diplomuoto profesionalaus geologo.

Minčių įkurti Lietuvoje valstybinę įstaigą, koordinuosiančią geologinius tyrimus, kad geriau būtų išnaudoti krašto žemės turtai, Vytauto Didžiojo universiteto (VDU) mokslo sluoksniuose pradėjo rasti nuo 1930-ųjų vidurio. Ne kartą ši idėja buvo aptariama universiteto mokslininkų geologų, tačiau įstaigos kūrimosi procesas užtruko išties 20 metų^{1,2}. Kaip žinome, 1922 m. Kaune įkurtame Lietuvos universitete pradėjo dirbti chemikas ir mineralogas Mykolas Stasys Kaveckis (1889–1969)³, nuo 1926 m. – kalnų inžinierius geologas Juozas Dalinkevičius (1893–1980)⁴. Nepavykus sudaryti Matematikos-gamtos fakultete dviejų atskirų Mineralogijos ir Geologijos katedrų, 1926 m. buvo nuspręsta jas sujungti į Mineralogijos ir geologijos katedrą, vedėju tapo ir ekstraordinarinio profesoriaus titulą įgijo M. Kaveckis. 1930 m. Mineralogijos ir geologijos katedroje pradėjo dirbti geologijos mokslų daktaras

¹ Kaveckis M. Išnaudokime mūsų žemės turtus: tuo padėsime mūsų ūkininkams ir pakelsime krašto gerovę. Mūsų rytojui. 1935, gruodžio 13 d. (Nr. 97). P. 3; gruodžio 17 d. (Nr. 98). P. 3.

² Dalinkevičius J. Kiek mes pažįstame Lietuvą geologiniu atžvilgiu ir kokie mūsų tyrinėjimų uždaviniai artimiausioje ateityje. Žml. Gamta. 1936. Nr. 2. P. 106–112.

³ Curriculum vitae. Kn. Profesorius Mykolas Kaveckis – inžinierius, mineralogas, geochemikas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012. P. 18–19.

⁴ Curriculum vitae. Kn. Akademikas Juozas Dalinkevičius. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014. P. 19–20.

LIETUVOS
GEOLOGIJAI –

80

Vytauto Didžiojo universiteto profesoriai, 1936 m. rugsėjis.

Geologai M. Kaveckis penktas, J. Dalinkevičius aštuntas iš dešinės, Č. Pakuckas šeštas iš kairės

Česlovas Pakuckas (1898–1965)⁵. 1932 m. M. Kaveckiui Prahos universitete buvo suteiktas gamtos mokslų daktaro laipsnis, jis buvo išrinktas VDU ordinariniu profesoriumi. 1933 m. J. Dalinkevičius Graco universitete įgijo geologijos ir mineralogijos srities filosofijos daktaro laipsnį, 1933 m. Č. Pakuckas ir 1935 m. J. Dalinkevičius VDU viešai apgynė habilitacinius darbus, jiems buvo suteikti privatdocento titulai ir *venia legendi* teisės. Taip po nelengvo pirmojo dešimtmečio VDU geologijos ir mineralogijos krypties mokslinis potencialas pradėjo sparčiai augti. 1936 m. doc. J. Dalinkevičius paskelbė pirmąjį spalvotą *Pabaltijo valstybių geologinį žemėlapij* (mastelis 1:3 000 000), tais pačiais metais buvo įsteigtas jo vadovaujamas Geologijos kabinetas. 1937 m. VDU buvo surinktas pirmasis geologijos specialybės studentų kursas, o 1942 m. išleista pirmoji geologų laida.

Po 1930 m. VDU stiprėjo ir kitų gamtos-matematikos mokslų kryptų potencialas, susiformavo įtakingas mokslo elitas, galintis daryti įtaką krašto mokslo ir ūkio raidai. Didelę įtaką tam turėjo 1935 m. įkurta Gamtininkų draugija, 1936 m. įsteigtas Energijos komitetas, pradėti leisti žurnalai „Gamta“, „Kosmos“, „Technika ir ūkis“, „Mūsų rytojūs“, „Naujoji Romuva“, „VDU Matematikos-gamtos fakulteto darbai“.

Kompetentinga geologinių paieškų ir žvalgybos pradininke tam tikra prasme galima būtų laikyti 1936 m. įkurtą Lietuvos energijos komiteto Žemės turtams tirti sekciją, ją inicijavo autoritetingas inžinierius, cheminės technologijos prof. Pranas Jodelė (1871–1955). Pradėtos tirti cemento ir stiklo gamybai skirtos žaliavos, mineralinis vanduo, kvartero moliai, pabrėžiama akivaizdi mineralinių žaliavų tyrimo reikšmė ir nauda valstybės ūkiui. Pradėta

LIETUVOS
GEOLOGIJAI –

80

⁵ Česlovas Pakuckas. Prieiga per internetą: www.viki.lt [žiūrėta 2021-02-07].

darbuotis tarptautiniuose projektuose. 1937 m. Mineralogijos-geologijos katedros personalas – M. Kaveckis, J. Dalinkevičius ir Č. Pakuckas – įsitraukė į Europos kvartero geologinio žemėlapių sudarymo darbus, kartografavo Lietuvos regionų glacigeninį reljefą ir parengė suvestinį *Lietuvos morfologinį žemėlapij* (mastelis 1:1500 000). 1937 m. gegužės 12 d. buvo sukvietas pasitarimas, dalyvavo VDU Matematikos-gamtos fakulteto dekanas prof. Zigmas Žemaitis „Lietuvos geologinių tyrinėjimų reikalu“⁶.

...Buvo nustatyta: „Žemės turtams tirti komisija... savo tyrinėjimų srityje apsiriboja tik grynai praktiškais klausimais... Visas mokslinis mūsų krašto geologinis tyrinėjimas ir kartu preliminarinis ieškojimas medžiagos praktiškais tikslams palieka Universiteto žinioje, vykdamas Geologijos kabinetui“ [l. 77].

Tai buvo pirmas tokio pobūdžio pasitarimas. Jame aptarta mokslo ir praktikos plėtros mūsų krašte koncepcija.

Žemės turtams tirti sekcijos nariai iki 1940 m. tyrė įvairias Lietuvos naudingąsias iškasenas, požeminius gėlą ir mineralinį vandenį, rengė mokslo darbus, rašė straipsnius, kuriuos publikavo laikraščiuose, leido universiteto ir Energijos komiteto darbus. Tyrimų rezultatus 1939 m. J. Dalinkevičius apibendrino straipsnyje „Lietuvos mineralinės žaliavos“ su geologinių žemėlapių ir profilių priedais, vėliau jį išleido ir atskira knygele „Lietuvos mineraliniai turtai V.D.U. Geologijos kabineto daviniais“⁷. Leidinyje išvardijo ir apibūdino per 20 mineralinių žaliavų rūšių, slypinčių krašto gelmėse.

Taikią veiklą ir krašto rimtį sutrikdo 1939 m. Sovietų Sąjungos primestos RKKa karinės bazės ir prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas. 1939–1940 m. Lietuvoje keitėsi politinė santvarka, prasidėjo sovietų okupacija, turėjusi esminį poveikį ir mokslo visuomenei. 1939 m. atgavus Vilnių, Stepono Batoro universitetas, kuriame buvo ir Geologijos, Geofizikos, Geografijos katedros, išsikėlė į Lenkiją, Torunę, o iš Kauno į Vilnių persikėlė visas Matematikos-gamtos fakultetas, kartu ir Geologijos-mineralogijos katedra. Kaune 1940 m. buvo įkurta Inžinerinės geologijos katedra, vedėju tapo ir profesoriaus titulą įgijo doc. J. Dalinkevičius.

Lietuvos geologinių tyrinėjimų tarnybos įkūrimas

1940 m. spalio 16 d. Kaune buvo įkurta Lietuvos geologinių tyrinėjimų tarnyba prie Lietuvos TSR vietinės pramonės liaudies komisariato⁸. Tarnybos viršininku paskirtas habil. dr. Česlovas Pakuckas, VDUP privatdocentas, apie kurį nuo 1930 m. kartu dirbęs įtakingas profesorius J. Dalinkevičius atsiliepė itin palankiai, apibūdino jį kaip gabų mokslininką ir sumanų organizatorių. 1940 m. pabaigoje Geologinių tyrinėjimų tarnyba buvo perkelta į Vilnių, įsikūrė adresu Gedimino pr. 46, dabar 50/2 ir 1941 m. kovo mėn. buvo pervadinta į Lietuvos geologinį skyrių prie TSRS Liaudies komisarų tarybos. 1941 m. birželio mėn. prasidėjus karui ir vokiečių okupacijai, buvo grąžintas įstaigos pavadinimas – Lietuvos geologinė tarnyba⁹.

⁶ LCVA. F. 631. Ap. 1. B. 163. L. 77.

⁷ Dalinkevičius J. Lietuvos mineralinės žaliavos (žemėlapis, schema, santrauka anglų k.). Technika ir ūkis. 1939. Nr. 1. P. 2–10.

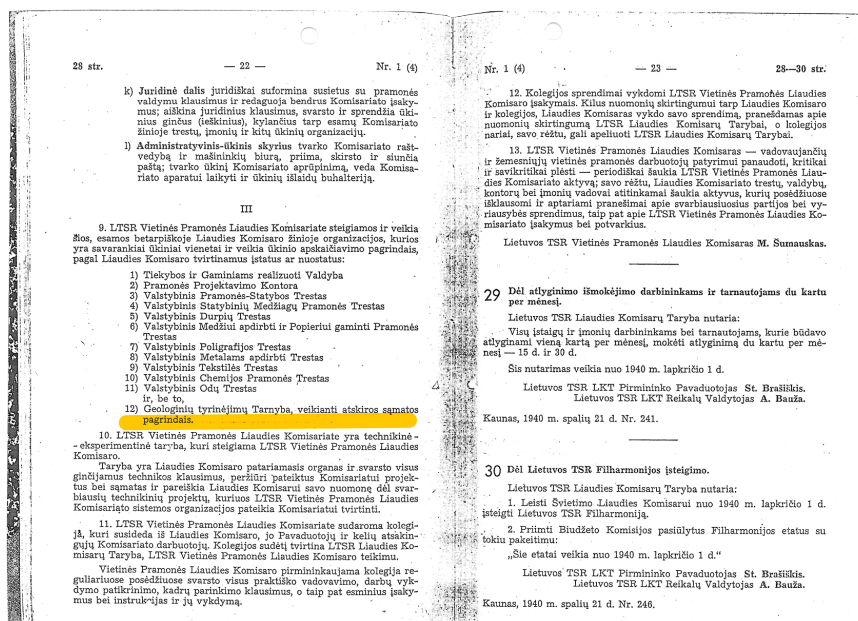
⁸ Nutarimas Nr. 238, žr. Mockevičius J. Lietuvos geologijos tarnyba: istorija, vaidmuo, perspektyvos. Geologijos akiračiai, 2000. Nr. 3–4. P. 4–12.

⁹ Žeiba S. Česlovas Pakuckas– Lietuvos geologinės tarnybos kūrėjas. Geologijos akiračiai, 1995. Nr. 3. P. 77–80.

Asistentas Česlovas Pakuckas,
Kaunas, apie 1930 m.

Č. Pakucko paskyrimas turėjo įtakos tolesnei mokslinei karjerai. Č. Pakuckas buvo kilęs iš Seinų apskrities Punsko valsčiaus lietuviško kaimo, savo jėgomis „prasimušė“ į aukštuosius mokslus, 1927 m. baigė geologijos ir paleontologijos studijas Vienos universitete, įgijo daktaro laipsnį, nuo 1930 m. dirbo asistentu VDU GMF Mineralogijos-geologijos katedroje.

Č. Pakuckas vadovavo geologiniams tyrimams iki 1944 m. liepos mėnesio. Į darbą jis priimdavo inteligentus ir be darbo likusius universiteto geologus¹⁰. Ši geologinė institucija vykdė agrogeologinius tyrimus, atliko molynų paieškas. Keletą metų joje dirbo būsimas geologas S. Žeiba, keli lenkų geologai E. Pasendorferis, J. Wojcechovskis ir kt. 1944 m., prieš grįžtant sovietams, Č. Pakuckui teko trauktis iš Lietuvos, jis atsidūrė Vokietijoje, Austrijoje ir emigravo į Lenkiją. Ten tapo Czesław Pachucki, 1946–1954 m. dirbo Vroclavo universitete, o nuo 1955 m. – Liublino universitete Geologijos katedros vedėju, tyrinėjo Liubelščinos regiono kreidos sistemą, 1960 m. gavo profesorius titulą. Mirė Liubline 1965 metais.

LIETUVOS
GEOLOGIJAI –
80

¹⁰ Žeiba S., ten pat. P. 77.

Pokario dešimtmetis – problemos

1944 m. liepą karo audrai nuslinkus į vakarus, sugrįžusi sovietų valdžia pradėjo atkurti valstybines institucijas. 1944 m. rugsėjo 5 d. buvo atkurta Lietuvos geologinė tarnyba, laikinai jos viršininku paskirtas E. Pasendorferis¹¹. 1944 m. pabaigoje Lietuvos geologinė tarnyba perėjo Geologijos reikalų komiteto prie TSRS Liaudies komisarų tarybos žinion. Nauju skyriaus viršininku buvo paskirtas demobilizuotas kariškis, geologas A. Krivcovas¹².

1944 m. rudenį pradėjo veikti Vilniaus universitetas, į geologijos studijas įstojo pirmasis studentas, 1946 m. buvo atkurta Mokslų akademija su Geologijos ir geografijos institutu. Geologines organizacijas pradėta steigti įvairiose institucijose, statybinių mineralinių žaliavų paieškos teko Vietinės pramonės, požeminio vandens – Komunalinio ūkio ministerijai. Geologinė paieškų-žvalgybos ekspedicija buvo įkurta sąjunginės Geologijos ministerijos ir buvo pavaldi Baltarusijos geologijos valdybai Minske¹³. Šios ekspedicijos viršininkas A. Korabliovas ir vyriausioji geologė V. Zolotariova buvo ne vietiniai gyventojai. Ekspedicijos būstinė buvo Vilniuje, tuometinio Stalino prospekto 50/2 ir Rotundo gatvės kampe. Nuo Rotundo gatvės tęsėsi didelis techninis kiemas, kuriame 1949 m. buvo pragręžtas daugiau kaip 300 m gylio paieškos gręžinys, pasiekęs kristalinio pamato uolienas. Per pirmąjį pokario dešimtmetį minėta ekspedicija 1947–1951 m. atliko kompleksinę geologinę nuotrauką, kurios mastelis 1:200 000. Specializuota Leningrado gręžimo kontora 1952–1953 m. Pietvakarių Lietuvoje prie Stoniškių pragręžė gilųjį iki kristalinio pamato 2109 m gylio paieškos gręžinį, kuriame silūro uolienose buvo aptikta naftos angliavandenilio požymių. Gręžti struktūriniai ir naftos paieškų gręžiniai Pietų ir Vakarų Lietuvoje, tai mokslininkams suteikė daug naujos informacijos. Tačiau mokslinės geologinių tyrimų koncepcijos nebuvo, o vietinių mineralinių žaliavų ir požeminio geriamojo vandens paieškos buvo vykdomos chaotiškai. Buvo pastangų apibendrinti iki tol žinomus duomenis, 1947 m. išleista Leningrado geologo A. Krivcovo knyga „Lietuvos TSR geologija ir naudingosios iškasenos“ (rusų kalba).

1957 m. situacija pradėjo keistis, šioje srityje dirbo patyrę jauni ir ambicingi geologai, 1950–1953 m. geologijos mokslus baigę Vilniaus universitete. Geologijos problemos ir gelmių apsauga kėlė rimtą susirūpinimą, respublikos laikraščiai ėmė rašyti apie trūkumus ir netvarką išgaunant vietines statybines žaliavas, vykdant požeminio vandens paieškas ir jį išgaunant, netinkamai atliktą valstybinę geologinę nuotrauką.

Geologijos ir gelmių apsaugos valdybos įsteigimas

Ministrų taryba priėmė nutarimą nuo 1957 m. spalio 1 d. įsteigti Geologijos ir gelmių apsaugos valdybą, jai perduoti organizacijas, užsiimančias gelmių žvalgymu ir naudingųjų iškasenų eksploatavimu. Valdyba buvo įsteigta prie Ministrų tarybos ir nebuvo pavaldi jokiai ministerijai. Geologijos ir gelmių apsaugos valdybos vadovais buvo paskirti Vilniaus universiteto Gamtos mokslų fakulteto (VU GMF) ir Lietuvos mokslų akademijos Geologijos-geografijos instituto (LMA GGI) geologai mokslo darbuotojai. Valdybos viršininku tapo Rimvydas Tarvydas (1928–1996), VU GMF Mineralogijos katedros vyresnysis dėstytojas, geologijos-mineralogijos mokslų kandidatas (1961), kristalinių uolienų petrografijos specialistas, docentas (1970);

¹¹ Nutarimas Nr. 93. Mockevičius J., ten pat. P. 4–12.

¹² Žeiba S., ten pat. P. 79.

¹³ Motuza G. Jubiliejiniai datai pažymėti. Geologijos akiračiai, 1998. Nr. 1. P. 5–8.

Rimvydas Tarvydas,
Geologijos ir gelmių
apsaugos valdybos
viršininkas, 1957–1959 m.

Vladas Mikalauskas,
Geologijos ir gelmių
apsaugos valdybos
viršininkas, 1959–1987 m.

Adolfas Vala,
Geologijos ir
gelmių apsaugos
valdybos vyriausiasis
inžinierius, viršininko
pavadootojas,
1958–1979 m. birželis

Vytautas Vonsavičius,
Geologijos ir gelmių apsaugos
valdybos vyriausiasis
geologas, 1957–1984 m.

1959 m. iš Valdybos viršininko pareigų pasitraukė, toliau dirbo LMA Geologijos ir geografijos institute, VU Gamtos mokslų fakultete.

Vladas Mikalauskas (1928–1987) – VU GMF Mineralogijos katedros dėstytojas (1955–1958), Valdybos viršininko pavaduotojas (1958–1959), 1959 m. paskirtas Valdybos viršininku (pareigas ėjo iki mirties), hidrogeologas, geologijos mineralogijos mokslų kandidatas (1973).

Adolfas Vala (1922–2003) – VU GMF Geologijos ir Mineralogijos katedrų dėstytojas (1950–1954), triaso sistemos sedimentologas, geologijos-mineralogijos mokslų kandidatas (1954), LMA GGI mokslo darbuotojas (1954–1958), nuo 1958 m. Valdybos vyriausiasis inžinierius, viršininko pavaduotojas, pareigas ėjo iki 1979 m., vėliau dirbo Inžinerinių tyrimų institute.

Vytautas Vonsavičius (1929–1999) – nuo 1953 m. LMA GGI mokslo darbuotojas, 1957 m. paskirtas Valdybos vyriausiuoju geologu, dirbo iki 1984 m., kvartero sistemos tyrėjas, geologijos-mineralogijos mokslų kandidatas (1970), nuo 1984 m. ėjo sektoriaus vadovo pareigas Geologijos institute.

LIETUVOS
GEOLOGIJAI –

80

6

Buvęs Geologijos ir gelmių apsaugos valdybos pastatas Gedimino pr. 50/2 ir Rotundo g. kampas. Nuotrauka daryta 2021-02-03
Nuotraukos iš asmeninio autoriaus archyvo

Iki 1957 m. pabaigos Geologijos valdyba perėmė visas su gelmių tyrimu susijusias organizacijas. Buvo įkurta Kompleksinė geologinė paieškų-žvalgybos ekspedicija, jos vadovu tapo gabus geologas Leonas Varnas (1930–1980), ir Hidrogeologinė ekspedicija, kuriai vadovauti pradėjo geologas Algirdas Asadauskas (1925–2001). Kiek vėliau buvo įkurtos Naftos žvalgybos ekspedicija Gargžduose, Hidrogeologijos ekspedicijos Kaune, Šiauliuose ir kt. Geologijos valdyba sėkmingai plėtojo gamybinę veiklą, 1959 m. pradėjo leisti Geologijos ir gelmių apsaugos valdybos informacinį biuletinį¹⁴.

Kompleksinei ekspedicijai pavaldi Fizinių-cheminių tyrimų laboratorija užėmė Valdybos pastato pirmąjį aukštą, antrajame įsikūrė Kompleksinė ekspedicija, o trečiajame – Geologijos valdybos administracija. Dabar tame pastate yra „Vagos“ knygynas.

1958–1959 m. energingi Geologijos valdybos vadovai gana greitai užtikrino įstaigos finansavimą, plėtė gamybos bazines. Buvo vykdomi lauko darbai (geonuotrauka, paieškos ir žvalgyba, gilusis gręžimas), analizuojama geologų surinkta medžiaga, rengiamos ataskaitos.

Žemės gelmių geologinių tyrimų sutelkimas vienos valstybinės tarnybos rankose buvo reikalingas ir rezultatyvus. Retrospektyviai vertinant 20-ties metų (1957–1977) rezultatus, kurie buvo pasiekti bendradarbiaujant su Geologijos instituto ir universiteto mokslininkais, pažymėta¹⁵, kad svarbiausi atlikti darbai buvo sisteminis krašto geologinis kartografavimas

LIETUVOS
GEOLOGIJAI –

80

¹⁴ Grigelis A. Kai kurie nauji gręžimo duomenys Pietvakarių ir Vidurio Lietuvoje. Geologijos ir gelmių apsaugos valdybos informacinis biuletenis, 1960. Nr. 2. P. 1.

¹⁵ Mikalauskas V. Geologinės tarnybos veiklos bruožai. Geologų darbai Tarybų Lietuvoje. Vilnius, 1977. P. 10–15.

(mastelis 1:200 000) su gręžiniais kas 14 km, įrodytas Vakarų Lietuvos gelmių naftingumas ir 1968 m. atrastas Pietų Šiuparių kambro naftos telkinys, išžvalgyti Karpėnų–Menčių permio klinčių cemento gamybai išteklių ilgam laikotarpiui, atrasti labai dideli Serafiniškių, Lampėdžių, Rizgonių smėlio ir žvyro telkiniai miesto statyboms, ištirti požeminio geriamojo vandens eksploataciniai išteklių.

Praeitį nutiesia kelią į ateitį... Pirmasis mano tarnybos ratas po dviejų universitetų baigėsi tarpinėje praktinės veiklos stotelėje, iš kurios nenumaldomas pažinimo troškulys atvedė ten, kur mokslo versmės „teška iš sidabro šulinių“.

